

הרב בן ציון קריגר

אילנות ארץ ישראל ופירותיה

ראשי פרקים

מבוא

- א. הנטיעה בארץ ישראל כנטיעות גן עדן
- ב. ארץ ישראל — גן עצי פרי, מצרים — גן ירק
- ג. עץ הדעת חיטה היה
- ד. מלחם שעורים ועד מנחה חדשה
- ה. וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטובה
- ו. ונאכל מפריה
- ז. ארץ ישראל נותנת פירות בעין יפה — אין לך קץ מגולה מזה

מבוא

בחודש שבט ראש השנה לאילן. באחד בשבט כדברי בית שמאי, ובית הלל אומרים בחמשה עשר בו.

תאריך זה קובע לעניין מעשרות, ערלה ושמיטה. (משנה ראש השנה א, א). אין ברצוננו לדון במאמר זה בפרטי ההלכות הנגזרות מתאריך זה לנושאים שמנינו,¹ אלא להתמקד בצד הרעיוני של ט"ו בשבט כחג.² אמרנו חג, כי כך הוא נתקבל במרוצת הדורות, כיום שאין נופלים בו אפיים³ ושאין קובעים

1. המעוניין ימצא סקירה קצרה וממצה בעניין זה אצל: רש"י זיון, המועדים בהלכה, "חמשה עשר בשבט".
2. וכך מכנה אותו הראי"ה קוק במגד ירחים לחודש שבט תרע"א, מאמרי הראיה עמ' 499: "שמחו עצי היער, תריע הבריא, בהתקדש חג ראש השנה לאילנות, טבע הרענן הושב לתחיה".
3. שו"ע או"ח סימן קלו ס"ק ו.

הרב בן ציון קריגר

בו תענית, ⁴ ואף חתן לא מתענה בו, ⁵ למרות שאין לכל אלו מקור מפורש בחז"ל ובספרות הגאונים. ⁶

מזה כמה מאות שנים התפשט המנהג בחלק מקהילות ישראל לערוך סדר ט"ו בשבט ולאכול בו מיני פרות של אילנות, כפי שכתב המגן אברהם (שו"ע או"ח סימן קלא ס"ק לב): "ונוהגין האשכנזים להרבות במיני פרות של אילנות." ⁷

בצדק העיר עליו הרב ש"י זיון, המועדים בהלכה עמ' קפה, שדווקא הספרדים מדקדקים במנהג זה יותר, כפי שמובא בלוח ארץ ישראל (לונץ חודש שבט):

בט"ו בשבט ילמדו הספרדים בשיבותיהם כמעט כל הלילה ויהדרו לאכול מכל מיני פרות הנמצאים בעיר, ולפני אכילת כל פרי ואחריה ילמדו לימודים מיוחדים מלוקטים מתנ"ך וזוהר וגם יתפללו וישוררו תפילות ופזמונים מיוחדים. ⁸

מאז חידוש הישוב היהודי בארץ, התקבל המנהג לעסוק ביום זה בנטיעת עצים במרחבי ארץ ישראל. ⁹ נדמה כי יסודו של מנהג זה בהררי קודש ומכוון לדבר ה'. ¹⁰ בשני אלו, בנטיעת עצים ובאכילת פרות נעסוק כאן.

4. שו"ע או"ח סימן תקעב ס"ק ג.

5. שו"ע או"ח סימן תקעג ס"ק א.

6. המקור הקדום ביותר הוא תשובת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פרג) סימן ה, בשם רבנו גרשום מאור הגולה. היא הועתקה גם לשו"ת רבנו גרשום מאור הגולה סימן טז. בתשובה זו הסביר שמכיוון שט"ו בשבט מופיע במשנה יחד עם עוד שלושה ראשי שנים שאין מתענים בהם, הרי גם הוא כמותם. וראה בעניין זה סקירה ממצה בספרו של הרב ש"י זיון, המועדים בהלכה – ט"ו בשבט.

7. בפרי צדיק לט"ו בשבט, שמות עמ' מ ס"ק ג, כתב שלראשונה נזכר מנהג זה בספרו של המהר"ם חאגיז. יש אומרים שהאר"י הוא שהנהיגו בבית מדרשו.

8. ועוד כתב שם הרב זיון שיש על כך ספר מיוחד: "ספר פרי עץ הדר והוא סדר ט"ו בשבט שנהגו בו רבים יראי ה' וחושבי שמו". ומאז נתחברו עוד ספרים וליקוטים רבים כאלה.

9. "יום זה יש בו איזה רושם של יום חגיגה, של התעוררות לתחיה ישובית באה"ק". (אגרות הראי"ה חלק ב אגרת תג).

10. הגר"א מוילנא השתוקק מאד לעלות לארץ ישראל ולנטוע בה עצי פרי: "יזכני השם יתברך לנטוע במו ידי עצי פרי בסביבות ירושלים, לקיים 'כי תבואו אל הארץ ונטעתם', בסוד קץ המגולה" (חזון ציון, עמ' 139).

אילנות ארץ ישראל ופירותיה

א. הנטיעה בארץ ישראל כנטיעות גן עדן

נטיעת עצים בארץ ישראל, מלבד שיש בה ערך אוניברסלי של "לשבת יצרה" כמו לכל נטיעה אחרת בעולם, הרי יש בה גם משום קיום של מצוות ישוב הארץ ששקולה לכל המצוות שבתורה. ואם בעצי מאכל עסקינן, מתפשטת הנטיעה גם לעבר קיום מצוות נוספות, כגון ערלה, תרומות, מעשרות, ביכורים ושמיטה, ובנטיעת דגנים גם לעבר מצוות חלה, עומר, שתי הלחם ועוד.¹¹

אחרי עיון בתנ"ך ובחז"ל מתברר שלנטיעות עצים בא"י יש משמעות הרבה יותר גדולה ומקיפה.

כשהתורה מצווה אותנו על איסור ערלה, היא משמיעה לנו גם כי טוב וחשוב ואף חובה לנטוע עצים בארץ ישראל: "וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פרו שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל" (ויקרא פרק יט, כג). כך פירש זאת רבי חיים בן עטר בפרושו אור החיים:

¹²

ג' מצוות נאמרו כאן, א. ביאת הארץ על דרך אומרם (כתובות קי ע"ב) הכל מעלין לארץ ישראל וכו'. ב. לנטוע כל עץ מאכל לשבח הארץ.¹³ ג. לנהוג שני ערלה.

חז"ל בעקבות פסוק זה, העלו על נס את נטיעת עצי המאכל בארץ והשוו אותה לנטיעת הגן הראשון בעולם על ידי בורא העולם: כך נדרש בויקרא רבה (מרגליות) פרשה כה, ג:

11. הרמב"ם בהלכות ע"ז י, ג כותב שאין מוכרים ואין משכירים שדה לעכו"ם בא"י מפני שמפקיעה מן המעשרות.

12. ידועים ומפורסמים דברי החת"ם סופר בחידושו לסוכה לו ע"א הכותב שהפסוק 'ואספת דגנך', הוא בבחינת מצווה, וכשם שאין מצוות תלמוד תורה דוחה מצווה עוברת כגון תפילין, כך אינה דוחה מצוות ואספת דגנך. וראה עוד אריכות דברים בעניין אצל הרב יששכר טייכטל, אם הבנים שמחה, עמ' קצב-קצח.

13. כתב הרב שמואל מוהליבר: "וחלק ישוב הארץ ג"כ יתחלק לשלוש מדרגות: א. נטיעת כרמים ופרדסים והוא הישוב היותר גדול. ב. בניין בתים. ג. זריעת תבואה וירקות". ומקורו הוא הפסוק הזה: "כי תבואו אל הארץ ונטעתם. (שיבת ציון עמ' 11). בדומה לכך כתב הרב יששכר טייכטל, אם הבנים שמחה עמ' קצט: "כוונתו (של האור החיים) בזה מבוארת, דבאמת עיקר המצוה הוא בהשתדלות ישוב הארץ בנטיעות ובניין, ועל זה בא הלשון "ונטעתם", שאמר הכתוב בלשון מוחלט, שזה עיקר המצוה".

הרב בן ציון קריגר

ר' יהודה בר' סימון פתח: "אחרי ה' אלוקיכם תלכו" (דברים יג, ה). אמר רבי יהודה בר סימון: וכי איפשר לאדם לבשר ודם להלוך אחרי הקב"ה, אותו שכתב בו: "ביס דרכך ושבילך במים רבים" (תהלים עז, כ), ואת אמרת אחרי ה' אלוקיכם תלכו?

"ובו תדבקון" (דברים שם יג, ה): וכי אפשר לבשר ודם לעלות בשמים ולהדבק באש, אותו שכתב בו: "כי ה' אלוקיך אש אכלה"? (דברים ד, כד) ואת אמרת ובו תדבקון? אלא מתחילת ברייתו שלעולם לא נתעסק אלא במטע תחילה, הדא הוא דכתיב: "ויטע ה' אלוקים גן בעדן" (בראשית ב, ח), אף אתם כשאתם נכנסין לארץ ישראל לא תתעסקון אלא במטע תחילה, הה"ד 'כי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל'.¹⁴

גירוש האדם מגן עדן גרם לריחוקו ובידודו מבורא העולם. עד לחטאו של האדם, התהלך ה' בתוך הגן במחיצתם של אדם וחוה, והם לא זעו ולא נבהלו ולא התביישו מפניו, ואילו לאחר חטאם הם התחבאו בתוך עץ הגן מפני פחד ה' ומהדר גאונו. עתה עם בואם של ישראל לארץ, נוצרה הזדמנות גדולה לחזור אל ה' ולהידבק בו, על ידי נטיעת גן חדש בא"י, שיהיה מעין הגן הקדמון בעדן.

כמובן שלא די בנטיעת גן בלבד, אלא גם בהליכה בחוקות ה' ובשמירת מצוותיו,¹⁵ ואז תתקיים ההבטחה הגדולה ויקרא כו, ד-ו, י-ב:

ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו.¹⁶
והשיג לכם דיש את בציר ובציר ישיג את זרע ואכלתם לחמכם
לשבע וישבתם לבטח בארצכם. ונתתי שלום בארץ ושכבתם ואין

14. הרב יהודה אסאד, שו"ת יהודה יעלה חו"מ סימן עז, כתב שמדרש זה הוא המקור לדעת הרמב"ם בהלכות דעות ה', יא שאדם צריך קודם לנטוע כרם ואחר כך לבנות בית ולבסוף לשאת אשה. גם מהמדרש תנחומא קדושים אות ח, עולה שהנטיעה איננה רק הכשר למצוות ערלה אלא מצווה בפני עצמה: "כי תבואו אל הארץ ונטעתם, אמר להם הקב"ה לישראל אע"פ שתמצאו אותה מליאה כל טוב, לא תאמרו נשב ולא נטע אלא הווי זהירין בנטיעות שנאמר ונטעתם כל עץ מאכל".

15. כשם שנצטווה האדם בגן עדן, שכן לפי חז"ל בסנהדרין נו ע"ב היה כלול בציווי "מכל עץ הגן אכל תאכל", גם ציווי על שבע מצוות בני נח.

16. כתב שם הרמב"ן: "הקדים דבר הגשמים, כי בבואם בעתם כאשר יאות יהיה האויר זך וטוב והמעיונות והנהרות טובים, ויהיה זה סיבת בריאות לגופים, והפרות כולם ירבו ויתברכו בהן כאשר יאמר "ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו", והנה עם זה לא יחלה האדם ולא יהיה בהם משכלה ועקרה ובבהמתם, וימלאו ימיהם כי בהיות הגופים גדולים ובריאים יתקיימו כימי האדם, והנה היא גדולה שבברכות".

אילנות ארץ ישראל ופירותיה

מחריד והשבתי חיה רעה מן הארץ¹⁷ וחרב לא תעבר בארצכם. ... ואכלתם ישן נושן וישן מפני חדש תוציאו. ונתתי משכני בתוכם ולא תגעל נפשי אתכם. והתהלכתי בתוכם והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם.

הבטחה זו מחזירה אותנו לגן עדן, כפי שכתב שם רש"י:

והתהלכתי בתוכם — אטייל עמכם בגן עדן כאחד מכם, ולא תהיו מזדעזעים ממני. יכול לא תיראו ממני? תלמוד לומר "והייתי לכם לאלוקים"¹⁸.

כשהתורה הבטיחה להביא אותנו אל ארץ טובה ורחבה אשר לא במסכנות נאכל בה לחם, כוונתה הייתה לארץ שאוכלים בה לחם ללא זעת אפיים, ללא יגיעת כפיים, ללא עצבות ורוב וכעס, אלא בשמחה ובטוב לבב, כפי שמתואר במדרש תנחומא (בובר), פרשת קדושים סימן ז:

"וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל" (ויקרא יט, כג), זה שאמר הכתוב: "ועתה לא כימים הראשונים אני לשארית העם הזה נאם ה' צבאות. כי זרע השלום, הגפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה והשמים יתנו טלם והנחלתי את שארית העם הזה את כל אלה" (זכריה ח, יא-יב). מהו לא כימים הראשונים? כיון שיצאו ישראל ממצרים, והיו מהלכין במדבר, והוריד להם את המן, והגזי להם שליו, והעלה להם את הבאר, והיה כל שבט ושבט עושה לו אמת המים, [וממשיכה מן הבאר], ומכניסה אצלו, והיה [כל אחד ואחד] נוטע תאנים וגפנים ורמונים, ועושין פרות בני יומן, כשם שהיה מתחילת ברייתו של עולם, "עץ פרי עשה פרי למינו" (בראשית א, יא).

אילו זכו בני אדם, עד עכשיו כך היה, אדם נוטע אילן ועושה פרות מיד. כיון שחטא אדם נתקללה האדמה שנאמר: "ארורה האדמה בעבורך" (שם בראשית ג, יז), מכאן ואילך "בעצבון

17. כתב שם הרמב"ן: "כי תהיה ארץ ישראל בעת קיום המצות כאשר היה העולם מתחילתו קודם חטאו של אדם הראשון אין חיה ורמש ממית אדם".

18. הראשונים תמהו מדוע אין התורה מבטיחה לנו שכר לעולם הבא אלא רק גמולים בעולם הזה, וראה דבריו הארוכים של הרמב"ם בהלכות תשובה פרק ט, אבל אם פרוש הדברים שנחזור למציאות של גן עדן, הרי שגם המוות יחלוף מן העולם, וארץ ישראל תהיה בבחינת העולם הבא.

הרב בן ציון קריגר

תאכלנה כל ימי חייד" (שם בראשית ג), זרע חטים ומצמיחה דרדרים, שנאמר: "וקוץ ודרדר תצמיח לך" (בראשית ג, יח).

א"ל הקב"ה למשה, אמור להם לישראל כשתכנסו לארץ ישראל אני מחזיר לכם את כל הטובה, שנאמר "כי ה' אלוקיך מביאך אל ארץ טובה ורחבה ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם" (דברים ח, ז-ט).¹⁹

כיון שבאו לארץ ישראל התחילו חוטאים, שנאמר "ותבאו ותטמאו את ארצי" (ירמיה ב, ז). ולא היתה עושה פרות כראוי, היו זורעין הרבה ומביאין מעט, שנאמר "זרעתם הרבה והבא מעט" (חגי א, ו), למה? שביטלו את הביכורים. "אכול ואין לשבעה" (שם), משבטל לחם הפנים. "שתו ואין לשכרה" (שם), משבטל ניסוך היין. "לבוש ואין לחום לו" (שם), משבטלו בגדי כהונה. "והמשתכר משתכר אל צרור נקוב" (שם), משבטלו עושי צדקה.

אבל לעתיד לבא אין הקב"ה עושה כן, שנאמר: "ועתה לא כימים הראשונים אני לשארית העם הזה נאום ה' צבאות, כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה והשמים יתנו טלם והנחלתי את שארית העם הזה את כל אלה" (זכריה ח, יא-יב).

לדעתו של רבי מאיר הנטיעה בארץ ישראל אמורה הייתה להיות כל כך טובה ומשובחת, עד שטעם העץ היה צריך להיות כטעם פריו. כך בגמ' בסוכה לה ע"א:

תנו רבנן: 'פרי עץ הדר' (ויקרא כג, מ) — עץ שטעם עזו ופריו שוה, הוי אומר זה אתרוג. ואימא פלפלין? כדתניא, היה רבי מאיר אומר: ממשמע שנאמר (ויקרא יט, כג): 'ונטעתם כל עץ' איני יודע שהוא עץ מאכל, מה תלמוד לומר עץ מאכל? — עץ שטעם עזו ופריו שוה.

19. בילקוט שמעוני ירמיהו רמז שכת, נאמר: "זה שאמר הכתוב 'אם ישמעו ויעבדו יכלו ימיהם בטוב... ואם לא ישמעו בשלח יעבורו' (איוב לו, יא-יב), אם שומעים ישראל להקב"ה ועובדין אותו אמלא ימיהם בטובה יבלו בטוב ימיהם. אתה מוצא שתי שנים עשתה הארץ פירות מרובים מה שלא עשתה כל ימות העולם, שנה אחת בכניסתן לארץ 'ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת' (דברים ו, יא). שנה אחת שגלו מן הארץ דכתיב: 'ועשרה אנשים נמצאו במ ויאמרו אל ישמעאל אל תמיתנו כי יש לנו מטמונים בשדה חטים ושעורים' (ירמיהו מא, ח), שלא היה להם מקום היכן ליתן והיו טומנים אותם בשדה".

אילנות ארץ ישראל ופירותיה

נשלים הדברים בפתגמו של הראי"ה קוק לחודש שבט (שנת תרע"ד):

חשק נטיעת האילנות

נובע מחפץ הטבת הדורות הבאים,

המובלט בתקפו בעץ החרוב.

ב. ארץ ישראל – גן עצי פרי, מצרים – גן ירק

בני ישראל יצאו ממצרים על מנת להגיע לארץ זבת חלב ודבש. מה בין ארץ מצרים לארץ ישראל? בני ישראל התגעגעו למצרים אל הדגים, הקישואים והאבטיחים ככתוב במדבר יא, ה:

זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם²⁰ את הקישואים ואת האבטחים ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים.²¹

אין בכל דבריהם שום איזכור לפרות עץ. גידולי מצרים הם פרות האדמה השורצים על הארץ או בתוכה. גם הדגה שורצת על המים ובתוכם. לעומת זאת ארץ ישראל היא גן עצי פרי, ככתוב בדברים ח, ז:

כי ה' אלוקיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים עינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר. ארץ חיטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון ארץ זית שמן ודבש.

הבחנה נוספת מצאנו בין ארץ ישראל לארץ מצרים בדברים יא, יא-יב:

כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק.²² והארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים.

הוי אומר, ארץ מצרים היא כגן ירק, שצריך לזורעו ולהשקותו בכל שנה מחדש, לעומתה ארץ ישראל היא גן עצי פרי שמושקה על ידי בורא העולם, ללא עמל וטורח מצדנו.

20. חנם מן המצוות, אך תמורת עבודת פרך.

21. לעומת זאת נצטוו המרגלים לבדוק: "היש בה עץ אם אין?". וכשהם חזרו הם אמרו: "זוה פריה".

22. אחאב רצה להפוך את כרם נבות לגן ירק ולכן סירב נבות לתת לו את הכרם, כי גן ירק שימש בימים ההם כמקום ע"ז (תוס' סנהדרין דף כ ע"ב). ואפשר לומר גם שהוא סירב להוריד את מעמד הכרם מגן עצי פרי לגן ירק שהוא נחות במעמדו.

הרב בן ציון קריגר

בסמוך לכך מבטיחה התורה שאם נשמע אל מצוות ה' ונעבדהו בכל לבבנו ובכל נפשנו, הוא יתן לנו גשם בשפע, כך שנוכל לאסוף את הדגן והתירוש והיצהר (עצים מתוך שבעת המינים) בנחת ובקלות, ועשב השדה (=גן ירק) יהיה לבהמה.²³ דגן תירוש ויצהר הם מהדברים שנשתבחה בהם ארץ ישראל והם המעידים על קדושתה, כי רק הם חייבים בתרומות ומעשרות מהתורה.²⁴ הם גם המעידים על טובה, כי עליהם נאמר: "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך" (דברים ח, י). גם מצוות ביכורים חלה מהתורה רק על שבעת המינים. לעומת זאת מצטיינת מצרים בעשב השדה, בפרות האדמה, בכל השורץ על הארץ כמו הנחש שהוא סמל הרע והחטא ובעטיו גורשנו מגן עדן.

גם סנחריב מלך אשור הבין שמעלתה של ארץ ישראל היא בהיותה ארץ דגן תירוש ויצהר, והבטיח ליהודים באמצעות רבשקה, שהוא ימיר אותה להם בארץ אחרת כמותה. כך במלכים ב יח, לב:

עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם, ארץ דגן ותירוש, ארץ לחם וכרמים, ארץ זית יצהר ודבש וחיו ולא תמותו.

וכן מצאנו בנבואות שונות של הנביאים שמיקדו את נבואות הנחמה בחזרת הדגן, התירוש והיצהר, כך בירמיהו לא, יא:

ובאו ורננו במרום ציון ונהרו אל טוב ה' על דגן ועל תירוש ועל יצהר ועל בני צאן ובקר והיתה נפשם כגן רוה ולא יוסיפו לדאבה עוד.

וכן הוא בנבואת הושע ב, כג-כד:

והיה ביום ההוא אענה נאם ה' אענה את השמים והם יענו את הארץ. והארץ תענה את הדגן ואת התירוש ואת היצהר והם יענו את יזרעאל.²⁵

23. ראה פרי צדיק (שמות לט"ו בשבט סימן א) שכתב שכך גם היה בתחילה לפני חטא האדם הראשון, שפרי העץ היה לאדם ועשב השדה לבהמה ורק אחרי החטא נאמר לאדם: "ואכלת את עשב השדה".

24. ככתוב במדבר יח, יב: "כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן ראשיתם אשר יתנו לה' לך נתתם".

25. וראה עוד: דברים כח, נא; יואל א, י; יואל ב, יט; חגי א, יא; נחמיה ה, יא; דברי הימים ב לב, כח.

אילנות ארץ ישראל ופירותיה

ג. עץ הדעת חיטה היה

ההנחה שהינחנו שארץ ישראל היא גן עצי פרי, אינה עולה לכאורה בקנה אחד עם הכתוב "ארץ חטה ושערה", ועם הכתוב "ארץ דגן ותירוש", שהרי אלו אינם עצים אלא קרובים יותר אל עשב השדה, שבו הצטיינה דווקא מצרים. אלא שהחיטה והשעורה היו עצים ויהיו עצים, והם אולי מסמלים יותר מכל את יחסי הגומלין שבין האדם והעץ, "כי האדם עץ השדה". כך סובר רבי יהודה בגמרא בסנהדרין ע"ב:

רבי יהודה אומר: חטה היה, שאין התינוק יודע לקרוא אבא ואימא עד שיטעום טעם דגן.²⁶

על פי דעת רבי יהודה מובן גם העונש שהוטל על האדם "ואכלת את עשב השדה", ו-"בזעת אפך תאכל לחם", כי עד עכשיו הוא אכל את הלחם כפרי בשל ישירות מן העץ, ומעתה הפך העץ הזה לעשב השדה, וכדי לאכול ממנו הוא צריך להזיע קשות, לחרוש ולזרוע ולקצור כל שנה מחדש, ולעבדו מעשב ללחם על ידי שורה ארוכה של מלאכות הפת. ברם השינוי לא חל רק בעץ אלא גם באדם שנתגשם ונדרדר עד למדרגת החמור כדברי הגמ' בפסחים ק"ח ע"א:

אמר רבי יהושע בן לוי: בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא לאדם: "וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה" (בראשית ג, יח), זלגו עיניו דמעות, אמר לפניו: רבונו של עולם, אני וחמורי נאכל באבוס אחד? כיון שאמר לו: "בזעת אפך תאכל לחם" (בראשית ג, יט) – נתקררה דעתו.

אכן הייתה לאדם הרגשה נכונה, שהוא נפל למדרגת החמור, עד שניחמו הבורא שיש בידו להעלות את מאכלו ואת עצמו למדרגת אדם אוכל לחם, אלא שבינתיים זה כרוך בעמל רב.

ד. מלחם שעורים ועד מנחה חדשה

כיצד ומתי יבוא השינוי והתיקון הגדול? בויקרא כג, י נאמר:
דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבואו אל הארץ אשר

26. ראה בפרי צדיק לט"ו בשבט שכתב בשם תיקוני זוהר (תיקון כד, ותיקוני זוהר חדש דף קז ע"ב) שהדעות השונות על מהותו של עץ הדעת, אם חיטה היה או גפן או תאנה, כולם נכונות, שהעץ הכיל בתוכו את כולם והמחלוקת הייתה מהיכן היה תחילת קלקולו של האדם.

הרב בן ציון קריגר

אני נותן לכם וקצרתם את קצירה והבאתם את עומר ראשית קצירכם אל הכהן.

תחילתה של מצווה זו היא ממחרת הפסח, המשכה בספירת חמישים ימי העומר וסיומה בהקרבת מנחה חדשה בחג השבועות. מה טעמה של מצווה זו? החינוך (מצווה שז) נקט שהספירה באה להראות בנפשנו החפץ הגדול אל היום הנכבד הנכסף ללבנו,²⁷ אך כיצד קשור עניין זה לארץ ישראל, למנחת העומר ולמנחה החדשה? כותב הרב משה אלשיך, בפירושו תורת משה שם:

ועל כן עומר הפסח הוא של שעורים מאכל בהמה, כי עדיין לא היטהרו ובהמה המה להם, אך בהיטהרם בחג השבועות²⁸, אדם הם, ויביאו מנחה חדשה לה' שתי הלחם מן החטים.

הרב יחיאל מיכל אפשטיין, ערוך השולחן, או"ח סימן תפט, ג מצרף את שני הטעמים יחדיו:

יש לומר דעיקר הספירה הוא למתן תורה,²⁹ כמו שמנו ישראל מקודם לפי המדרש שהבאנו. אך הקב"ה צוה להביא קרבנות בתחילת המניין מעומר שעורים ובסופו מחטים להורות, דבלתי התורה אנחנו כבהמות נדמה שמאכלן שעורים, כמו שאמרו בסוטה שקרבן סוטה הוא מן השעורים, היא עשתה מעשי בהמה לפיכך קרבנה מאכל בהמה. וכשקבלו ישראל התורה הוי דמות אדם להנה, ולכן קרבנם מן החטים מאכל אדם, ולכן צותה התורה למנות לקרבן, אבל עיקר הכוונה הוא למתן תורה, ולכן המצוה גם בזמן הזה.³⁰

אך המנחה החדשה היא הרבה יותר מסתם לחם חטים, שהוא בבחינת מאכל אדם. היא רומזת למצב עולמי חדש,³¹ שבו החיטה תחזור להיות עץ, ואיש

27. הכוונה ליום מתן תורה שהוא התכלית של יציאת מצרים. דברים דומים בספר שיבולי הלקט בערוגה השמינית.

28. בעל אור החיים מוסיף, שלכן הספירה הינה שבעה שבועות, כמו הספירה של אשה נידה שסופרת שבעה ימים כדי להיטהר ולהיות ראויה לבעלה.

29. ערוך השולחן כתב שלמאן דאמר שעיקר המצווה קשור לקרבן, מצוות הספירה כיום היא מדרבנן, אבל למאן דאמר שעיקר המצווה קשור למתן תורה, המצווה כיום מדאורייתא כפי דעת הרמב"ם.

30. אולם צריך להדגיש שיש מרכיב נוסף למצווה והוא א"י. ושלושתם יחד א. ארץ ישראל, ב. העומר והמנחה החדשה, ג. התורה, יביאו אותנו ממצב של בהמה למצב של אדם.

31. "העולם עומד לעלות ממעל למצב עבודת האדמה, בצורתה האמללה, שתאר קללה יש לה. הזריעה וכל עמלה, הזריה, והניכוש שקדם ליצירה, כל אלה תוצאות של נפילה הן,

אילנות ארץ ישראל ופירותיה

החומר הירוד — לאיש המעלה, כדוגמת האדם לפני החטא. כל זאת למדנו מדברי הגמרא בראש השנה טז ע"א:

אמר רבי יהודה משום רבי עקיבא:...ומפני מה אמרה תורה הביאו שתי הלחם בעצרת — מפני שעצרת זמן פרות האילן הוא, אמר הקדוש ברוך הוא: הביאו לפני שתי הלחם בעצרת, כדי שיתברכו לכם פרות האילן.

רש"י שם מסביר את הקשר בין שתי הלחם לבין פרות האילן:

ואני שמעתי דרבי יהודה לטעמיה,³² דהא אזלא כמאן דאמר בסנהדרין (ע"ב) עץ שאכל אדם הראשון חטה היה.³³

כשם ששתי הלחם מביאים ברכה לפרות האילן, כך קיום מצוות האילן מביא ברכה לתבואות הארץ כפי שכתוב ביחס לערלה בויקרא יט, כד-כה:

ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש הלולים לה'. ובשנה החמישית תאכלו את פריו להוסיף לכם תבואתו אני ה' אלקיכם.

רש"י שם מסביר את הקשר בין פרות האילן לתבואות הארץ:

להוסיף לכם תבואתו — המצוה הזאת שתשמרו תהיה להוסיף לכם תבואתו, שבשכרה אני מברך לכם פרות הנטיעות.

הנה כי כן, פרות האילן כוללים את תבואות הארץ ותבואות הארץ כוללות את פרות האילן, כי אלו ואלו היו חלק מעץ פרי עושה פרי למינו.

השפת אמת (ויקרא, פרשת קדושים, שנת תרנ"א) מקשר בין מצוות ערלה ותוספת התבואה ושירת ההילולים:

כי אחר החטא נתקללה האדמה, אבל בני ישראל זכו לתקן ארץ

מעקבות החטא, בזעת אפך תאכל לחם. יעלה רוח האדם למעלה, ותענה הארץ לעומתו ברכה עליונה, ירעש כלבנון פריו, וגלוסקאות וכלי מילת מארץ יצמחו, ועבודת האדם גם המעשית תקח לה תואר עליון יותר" (הרא"ה קוק, אורות הקדש ח"ב עמ' תקסג).

³² וכן פירש הרע"ב את המשנה בראש השנה א, ב. במקור אחר מובאת דעה זו בשמו של ר' מאיר. בבראשית רבה (וילנא) פרשה טו: "מה היה אותו האילן שאכל ממנו אדם וחיה, ר"מ אומר חטים היו. רבי שמואל בר ר' יצחק בעי קמי רבי זעירא א"ל אפשר חטים היו? אמר לו הין, א"ל והכתיב עץ? א"ל מתמרות היו כארזי לבנון".

³³ בשל דין זה קיבל חג השבועות מעמד כראש השנה, כפי שכתוב בגמרא במגילה לא ע"א: "עזרא תיקן להן לישראל שיהו קורין קללות שבתורת כהנים קודם עצרת, ושבמשנה תורה קודם ראש השנה. מאי טעמא? אמר אביי ואיתימא ריש לקיש: כדי שתכלה השנה וקללותיה. אטו עצרת ראש השנה היא? — אין, עצרת נמי ראש השנה היא, דתנן: ובעצרת על פרות האילן".

הרב בן ציון קריגר

ישראל להוציאה מקללה לברכה. וכמו שיצאה הארץ מתחת יד כנען להיות ארץ הקדושה, כן הוצרך בכל נטיעה להיות סור מרע בשני ערלה ואח"כ קודש הלולים, שהוא התגלות הקדושה,³⁴ שכל דבר שבקדושה שיצא לחירות מתערובת הסיטרא אחרא,³⁵ הוא מלא שירה וזמרה. וזה שאמר להוסיף לכם תבואתו, הוא התחדשות שבא משמים שזה מיוחד לבני ישראל. ... וכבר כתבתי במקום אחר פירוש "וכרות עמו הברית לתת... לתת", ב' פעמים לתת, כי הארץ יצאה מתחת יד כנען להיות מתוקן לקבל שפע קדושה ונתהפך אח"כ ונעשה ארץ חדשה, לכך נקרא ארץ ישראל. כמו ישראל דקדשינהו לזמנים כן הם מקדשים המקום. וכמו כן בכל נטיעה נעשה התחדשות כנ"ל להוסיף לכם תבואתו.

לאור הדברים הללו תתבהר תמיהת ראשונים³⁶, מדוע לא מוזכר בשום מקום בתורה שחג השבועות הוא חג מתן תורה?³⁷

עפ"י דברנו נאמר: אמנם כן חג השבועות הוא זמן מתן תורתנו, אך לא רק את קבלת התורה אנו חוגגים ביום זה, אלא בעיקר את יישומה המלא והעליון בארץ ישראל, שבא לידי ביטוי בהקרבת המנחה החדשה.

ה. וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטובה

מו"ר הרב אביגדר נבנצל, (שיחות לספר דברים, פרשת עקב עמ' עג), נשאל ע"י ר' יונה עמנואל ז"ל, (עורכו של כתב העת: "המעין"): כיון שחובת ברכת המזון נלמדה מן הפסוק "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך על הארץ

34. תהליך דומה יעבור על עם ישראל בשיבת ציון השלישית: "והביאך ה' אלוקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטבך והרבך מאבותיך. ומל ה' אלוקיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חיידך" (דברים ל, ה-ו). וכתב שם הרמב"ן: "והיא המילה הנזכרת כאן. כי החמדה והתאוה ערלה ללב, ומול הלב הוא שלא יחמוד ולא יתאוה. וישוב האדם בזמן ההוא לאשר היה קודם חטאו של אדם הראשון, שהיה עושה בטבעו מה שראוי לעשות ולא היה לו ברצונו דבר והפכו".

35. כוונתו, שכתוצאה מהחטא פשתה התערובת של טוב ורע בכל העצים ובכל האנשים ועתה היא באה על תיקונה.

36. ראה בדברי הפרשנים בויקרא כג, כא — אברבנאל, עקדת יצחק, תורת משה, כלי יקר. מהר"ל, תפארת ישראל פרק כז.

37. בשמות כג, טז הוא מופיע כחג הקציר. בשמות לד, כב כקציר ביכורי חיטים. בבמדבר כח, כו כיום הביכורים.

אילנות ארץ ישראל ופירותיה

הטובה אשר נתן לך", ולפני פסוק זה מופיעים פסוקים העוסקים בכניסה לארץ ישראל: "כי ה' אלקיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים עינת ותהמת יצאים בבקעה ובהר. ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש. ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם לא תחסר כל בה" (דברים ח, ז-ט). נמצא שדווקא בקשר לארץ זו נאמר ההמשך, "ואכלת ושבעת וברכת", ואם כן מניין לנו שהתורה חייבה לברך גם על לחם שנעשה מחיטה שגדלה בחוץ לארץ?³⁸

אפשר עוד לשאול: מנין שיהודי שיושב בחו"ל ואוכל שם אפילו מלחמה של א"י, חייב בברכת המזון? ומדוע יהודי שאוכל בחו"ל מלחמה של חו"ל, צריך להודות לה' על שהנחיל לנו את ארץ ישראל?

שאלה זו שואל רבי צדוק הכהן (פרי צדיק, ט"ז בשבט ס"ק ג). והוא מאשש את שאלתו על פי הגמרא בברכות כ ע"ב, הדנה בפטור נשים מברכת המזון מהתורה, כיוון שלא נטלו חלק בארץ. מוכח משם שברכת המזון אכן קשורה לארץ ישראל דווקא, ומנין שמברכים גם בחוץ לארץ?

עוד הקשה שם על כך שחוגגים ט"ו בשבט בחו"ל:

אך לכאורה יש להבין, הא טעם דשבט ר"ה לאילן הוא, מפני שיצאו רוב גשמי שנה (ראש השנה יד ע"א) ואז זמן חנטת הפרות (רש"י), וזהו רק בא"י ואיזו טעם שיהיה ט"ו בשבט ר"ה לאילן בחו"ל? ומנהג ישראל לאכול פרות בט"ו בשבט אף בחו"ל, ואם היו אוכלים מפרות א"י דוקא היה מקום, אבל המנהג לאכול פרות חו"ל? גם כל עניין ר"ה לאילן, הוא לעניין מעשר וזה אינו נוהג בחו"ל. אבל באמת הוא על פי מה שכתוב (תענית י ע"א) ארץ ישראל שותה מי גשמים וכל העולם כולו מתמצית ארץ ישראל, שנאמר: "הנתן מטר על פני ארץ, ושלח מים על פני

38. תשובת הרב נבנצל היא, שאין כוונת התורה באומרה "וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך", לארץ ישראל דווקא, אלא לכך שהגענו למקום ישוב שגדלים בו תבואות ופרות, לעומת המדבר היבש והצחיח, שאכלנו בו רק לחם שמים כי לא היו שם גידולים מן הארץ, ושתינו מבארה של מרים כי לא היו שם נחלי מים, עינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר. ואם כך החובה היא לברך בכל מקום בעולם ועל כל מאכל אף שהוא תוצרת חוץ, עד כאן דבריו. ברם תשובתו לענ"ד קשה, כי גם אם אפשר להעמיס דבריו בפסוקי התורה, הרי הנוסח של ברכת המזון מוכיח בעליל כי אנו מברכים על ארץ חמדה טובה ורחבה שהנחיל ה' לאבותינו, דהיינו ארץ ישראל. אם כן חוזרת השאלה ביתר שאת, מדוע אדם שאכל באנגליה מלחמה של אנגליה, צריך לברך את ארץ ישראל?

הרב בן ציון קריגר

חוצות" (איוב ה, י),³⁹ ארץ ישראל שותה תחילה וכל העולם כולו לבסוף. נמצא שבכל העולם המזון הוא רק מתמצית ארץ ישראל ושפיר יש שייכות ברכת הארץ לברכת המזון אף בחו"ל.

וכן מצאנו שבניגוד למצרים, נאמר על ארץ ישראל (דברים יא, יא) שה' דורש אותה, תמיד עיני ה' בה מראשית השנה ועד אחריתה. ותמה רש"י שם,⁴⁰ וכי שאר הארצות אין הוא דורש? הלא נאמר "להמטיר על ארץ לא איש" (איוב לח, כו). והשיב רש"י:

אלא כביכול אינו דורש אלא אותה, ועל ידי אותה דרישה שדורשה דורש את כל הארצות עמה:

מעין זה כתב גם הרמב"ן שם:

ויש בו סוד עמוק, כי הארץ הזאת נדרשת בכל והיא הכל, וכל הארצות מתפרנסות ממנה באמת.⁴¹

מבינים אנו עתה, מדוע מברכים ברכת המזון גם בחו"ל, ומדוע אנו מודים שם לה' על הארץ הטובה שהוא הנחיל לנו כאן, ומדוע חוגגים אנו ט"ו בשבט בנכר, אך לא ברור מדוע כשאנו אוכלים פרוסת לחם, צריכים אנו להודות לה' על "בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדתנו ועל חקיך שהודעתנו", ומדוע תיקנו לנו לבקש בברכת המזון על ירושלים ועל ציון ועל בית המקדש? תשובה לכך בדברי השפת אמת (דברים, פרשת עקב שנת תרנ"ח) המקשה: מדוע תלתה התורה את חיוב ברכת המזון בבואנו לארץ, והלא כבר משה רבנו תיקן לישראל ברכת הזן עוד במדבר?

והענין הוא מה שעיקר ברכת המזון תלוי בארץ, דכתיב ארורה האדמה, ולכך אין ארור מדבק בברוך, ואי אפשר לברך עד שיצא המזון מכלל ארור לברוך. ובכניסת בני ישראל לארץ ישראל, הוציאו הארץ מכלל ארור.

39. בעין יעקב לתענית כתב בשם הרשב"א, שארץ ישראל מכונה בספר איוב כסתם ארץ ושאר הארצות בשם חוצות, כי א"י היא תכלית הכוונה בארץ ומה שהוא טפל לה נקרא חוצות, על כן נקראת היא נחלת ה' ונתנה לעם נחלה וכו'.

40. מקורו בספרי עקב יב.

41. וראה מדרש תנחומא (בובר) פרשת קדושים סימן י: "כשם שהטיבור הזה נתון באמצע האיש, כך ארץ ישראל טיבורה של עולם, שנאמר: "יושבי על טבור הארץ" (ויחזקאל לח יב), ארץ ישראל יושבת באמצעיתו של עולם, וירושלים באמצע ארץ ישראל, ובית המקדש באמצע ירושלים, וההיכל באמצע בית המקדש, והארון באמצע ההיכל, והאבן שתיה לפני ההיכל, שממנה הושתת העולם, שלמה שהיה חכם עמד על השרשין היוצאין ממנה לכל העולם, ונטע בהם כל מיני אילנות, לפיכך אמר עשיתי לי גנות ופרדסים".

אילנות ארץ ישראל ופירותיה

ולכן כתוב מביאך אל ארץ טובה... אשר לא במסכנות תאכל בה לחם, שעד עתה היה הארץ במוסכנותא, עד שביררו בני ישראל טוב מרע, הפך ממה שכתוב בעצבון תאכלנה. ומקודם היה א"י תחת הכנעני הארור,⁴² וכשנעשית נחלה לבני ישראל, נתבררה ואז יכול לחול ברכת ה'. לכן ארץ ישראל שיצא מכלל ארור לברוך היה הכנה לברר המזון אפילו בחו"ל, כמו שאמרו חז"ל ה' אלקיך דורש אותה ובשבילה דורש כל הארצות.

למדנו מדבריו, שעם בואנו לארץ הוצאנו אותה מכלל ארור לברוך, וכך הפכה היא לארץ טובה, חמודה ורחבה, לארץ זבת חלב ודבש, לגן עדן של עצי פרי שעניי ה' בו מראשית השנה ועד אחריתה. כמובן שמהפך דרמתי כזה קורה לא רק בגלל כניסתנו הפיזית לארץ אלא גם בזכות הברית והתורה והמצווה, ובזכות ירושלים ובית המקדש, ששם מקום כבודו ושם ענינו ולבו כל הימים⁴³. על כן בבואנו לברך את הארץ "הנדרשת בכל והיא הכל", עלינו להתייחס בברכה גם לברית וגם לתורה וגם לירושלים וגם לבית המקדש.

מתוך דברי השפת אמת נעלה ונבוא לכיבוש יריחו שהייתה מנעולה של ארץ ישראל ושקולה כנגד כולה,⁴⁴ ועם כיבושה כאילו כל הארץ נכבשה.⁴⁵

מדוע נעשה כיבוש יריחו בצורה המיוחדת של שבעה ימים ושבע הקפות ושבעה כהנים ושבעה שופרות? רבי צדוק הכהן, משיב על כך:

בכל יום מקיפים המזבח פעם אחת ואותו היום שבע פעמים, וכן אנו עושים עם הלולב וד' מינים... והוא ענין אחד כעין הקפות של יריחו, שבכל יום היו מקיפים פעם אחת וביום השביעי בשבת הקיפו שבע פעמים, עד שנפלה החומה. ובזה הכניעו את כללות שבעה האומות שבא"י, שהיה זה נגד שבע מידות שבקדושה כידוע, מפני שהיתה מנעולה של א"י. ונעשה מזה אור מקיף המכניע החיצונים והקליפות... וזה היה תיקון לחטאו של אדם הראשון.

42. דוקא בארץ ישראל שהיא מקור הברכה והקדושה, התיישב הכנעני שהוא ארור ועבד עבדים.

43. ראה מל"א ט, ג.

44. ראה ספרי דברים פיסקא נב: "לכו ראו את הארץ ואת יריחו — יריחו בכלל היתה ולמה יצאת מלמד שהיתה קשה כנגד כולם"

45. ראה ילקוט שמעוני יהושע רמז לב: "א"ר שמואל בר נחמני יריחו היתה נגרה של ארץ ישראל, אמרו אם נכבשה יריחו מיד כל הארץ נכבשה לפיכך נכנסו לתוכה":

הרב בן ציון קריגר

הוזה אומר, ששבע ההקפות היו כנגד שבעה עמי כנען שהיו בבחינת ארור, ועם נפילת יריחו הפכה כל ארץ ישראל לארץ ברוכה וקדושה. היה זה תיקון חטאו של אדם הראשון, שבעבורו נתקללה האדמה ויצאה מכלל ברוך לכלל ארור. עתה יבואו בני ישראל ויחזירו עטרה ליושנה. יטעו בארץ גן חדש ויקריבו מנחה חדשה, אשר תערב לה' כימי עולם וכשנים קדמוניות. אולי גם אברבנאל (יהושע ז, ה) כיוון לרעיון זה בהסבירו את כיבוש יריחו בסימן השבע:

ולפי שכמו הפועל הנסי שעשה הא-ל יתברך בבריאת העולם, נעשה בששת הימים וביום השביעי שבת וינפש, ככה צוה שיעשו ההקפות שבעה בשבעת ימים ובשבעה כהנים ושבעה שופרות, לרמוז על שזה הפועל ממין אותו הפועל האלקי הראשון. וזהו גם כן תכלית וטעם מצות השבת ומצות השמיטה, שגם כן אמרה התורה בה שבת לה', להיותה רומזת על שבת בראשית. וכמו שביום השביעי היה המנוחה והשביתה והנמצאים כולם ירשו ארץ להמשך עליה, כפי מה שסידר להם הקב"ה ככה בזה צוה שביום השביעי יריעו כל העם ותכבש העיר ויהיה ליהודים אורה ושמחה וששון ויקר.

אפשר להבין מדבריו, שכיבוש יריחו ובעקבותיה כיבוש ארץ ישראל, הוא מעין חזרה על מעשה בראשית, תוך ניסיון לתקן ולשחזר את מעשי הבורא, כולל נטיעת גן עדן חדש במקום הגן הנעלם.

ו. ונאכל מפריה

הטור או"ח סימן רח כתב שאין לומר בברכה מעין שלוש "ונאכל מפריה", כי אין לחמוד הארץ בשביל פרותיה:

וכתב עוד, וי"א ונאכל מפריה ונשבע מטובה, ואין לאומרו שאין לחמוד הארץ בשביל פריה וטובה אלא לקיים מצות התלויות בה ע"כ.⁴⁶ ובה"ג ישנו. וא"א הרא"ש ז"ל לא היה אומר וגם לא היה אומר ונודה לך וכו'.

46. ראה בגמ' בסוטה יד ע"א: "דרש רבי שמלאי: מפני מה נתאוה משה רבינו ליכנס לא"י? וכי לאכול מפריה הוא צריך? או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא כך אמר משה: הרבה מצות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בא"י, אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי".

אילנות ארץ ישראל ופירותיה

למרות ההסתייגות של הטור, הרי המנהג הנקוט בידנו הוא כן לומר נוסח זה. הב"ח הסביר את מנהג אבותינו בטוב טעם ודעת:

תימה, הלא קדושת הארץ הנשפע בה מקדושת הארץ העליונה היא נשפעת גם בפרותיה, שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ. כי על כן הזהיר ואמר בסוף פרשת מסעי, לא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה, אשר אני שוכן בתוכה, כי אני ה' שוכן בתוך בני ישראל.

ואמר אם תטמא את הארץ, נמשכת הטומאה גם בפרותיה היונקים ממנה... ועתה באוכלם פרות היונקים מטומאת הארץ נסתלקה השכינה, כי כשהטומאה נכנסת עם אכילת פרות בתוך בני ישראל, יוצאת כנגדה הקדושה מקרב ישראל. ועל כן ניחא שאנו מכניסין בברכה זו ונאכל מפריה ונשבע מטובה, כי באכילת פרותיה אנו ניזונים מקדושת השכינה ומטהרתה ונשבע מטובתה.⁴⁷

ואנו נוסיף ונאמר. בברכה האחרונה על הפרות, אנו מביעים משאת נפש וערגה לארץ טובה ורחבה, אל ארץ שגדלים בה רק עצים טובים כדוגמת עצי גן עדן שהיו רק טובים, (מלבד עץ הדעת שהיה טוב ורע), אל ארץ ברוכה שעניי ה' בה תמיד ומשכן ה' בתוכה לעד, ולא אל ארץ ארורה שיושביה ארורים. וכמו שעציה טובים כך גם אנשיה טובים וישרים, ללא תאוות וללא פניות, וממילא אכילת פרותיה יהיה בקדושה ובטהרה, בשמחה ובטוב לבב למען שמו. בעת כזו אין כל פסול באכילה מפריה ובשביעה מטובה, כי תכף לאכילה ברכה.⁴⁸

דומה שלכך כיוון בעל האשכול ספר האשכול (אלבק) הלכות ברכת מיני מזונות ופירות, מו"ע"ב, כשסיים את חלק הברכות:

ואמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב: עתידין בחורי ישראל שיתנו ריח כלבנון שנאמר "ילכו יונקותיו ויהי כזית הודו וריח לו

47. הראי"ה קוק (שבת הארץ קונטרס אחרון סימן כה) כתב שמי שנוטל ידיו לפרות שביעית בגלל קדושתם, אין זה בכלל "הנוטל ידיו לפרות הרי זה מגסי הרוח" (חולין קו ע"א), כמו מי שנוטל ידיו לפרות משום כבוד הברכה (ראה או"ח סימן קנח ס"ק ה). עוד כתבו בשמו (לשלושה באלול ח"א עמ' עח) שהוא היה נוהג ליטול ידיו לאכילת פרות הארץ בגלל קדושת הארץ.

48. עוד אפשר לומר, שעל ידי אכילתנו אנו מעלים את הפירות למדרגה גבוהה יותר, ובמיוחד אם אנו גם מוסיפים לאכילה ברכה לפני הברכה לאחריה. ראה דבריו של הראי"ה קוק, עולת ראייה א עמ' שעא.

הרב בן ציון קריגר

כלבנון" (הושע יד, ז). המקום ברחמיו יחיש גאולתינו ויבנה ביתו והיכלו במהרה בימינו ונזכה לברכו ולהללו על פירות ארצו בקדושה ובטהרה, כדכתיב: "ושלמתי לכם את השנים וכו', ואכלתם אכול ושבוע והללתם את שם ה' אלוקיכם אשר עשה עמכם להפליא ולא יבושו עמי לעולם, וידעתם כי בקרב ישראל אני ואני ה' אלוקיכם ואין עוד ולא יבושו עמי לעולם" (יואל ב, כה-כז).

ז. ארץ ישראל נותנת פירות בעין יפה — אין לך קץ מגולה מזה

פרות הארץ הם אות ומופת לגאולה ולישועה כדרשת הגמ' בסנהדרין צח ע"א:

ואמר רבי אבא: אין לך קץ מגולה מזה, שנאמר: "ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא" (יחזקאל לו, ח).

כיון שנשיאת פרות לעם ישראל היא בשורת הגאולה, התקינו אנשי כנסת הגדולה את ברכת הגאולה אחרי ברכת השנים, כדברי הגמ' במגילה יז ע"ב:

ומה ראו לומר קיבוץ גלויות לאחר ברכת השנים? — דכתיב: "ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא" (יחזקאל לו, ח).⁴⁹

ומה היה עד כה בארץ ישראל? מדוע היא לא נתנה היא פרותיה עד עכשיו? ביאר את הדברים באר היטב המהרש"א שם:

לפי שכל זמן שאין ישראל על אדמתם, אין הארץ נותנת פרותיה כדרכה, אבל כשתחזור לתן פרותיה, זהו קץ מגולה שקרב לבוא זמן גאולה, שיחזרו ישראל על אדמתם.

וכן פירש המלבי"ם את הפסוק ביחזקאל לו, ח:

כי הארץ הזו ההשגחית, תעצור פרותיה בעת שאין עם ה' עליה המושגחים מאת השגחתו.

ודבריהם כבר ביסוד דברי הרמב"ן בויקרא כו, טז:

49. וכן בירושלמי ברכות ב, ד.

אילנות ארץ ישראל ופירותיה

וכן מה שאמר בכאן (בפסוק לב) ושממו עליה אויביכם, היא בשורה טובה מבשרת בכל הגליות שאין ארצנו מקבלת את אויבינו, וגם זו ראייה גדולה והבטחה לנו, כי לא תמצא בכל הישוב ארץ אשר היא טובה ורחבה ואשר היתה נושבת מעולם והיא חרבה כמוה, כי מאז יצאנו ממנה לא קבלה אומה ולשון, וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם.⁵⁰

ישעיהו הנביא השווה את הקשר של ישראל לארץ, לקשר שבין בחור ובתולה דווקא, כפי שמופיע בנבואת שיבת ציון בישעיהו סב, ה:

כי יבעל בחור בתולה יבעלוד בניך ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלוקיך.

ופירש הרד"ק:

כי כמו שיבעל בחור בתולה, שהוא דבר נאה ומתקבל בחור שיבעל בתולה יותר משיבעל זקן בתולה או בחור בעולה, כן ארץ ישראל כל זמן שלא היו בניה בתוכה אף על פי שהיו יושבים בה אומות העולם, לא היתה נקראת בעולה כי לא היו מתקבלים בה ולא היה נאה שבתם בה, אלא כמו זקן עם בתולה או בחור עם בעולה, אבל כשישבו ישראל בתוכה הרי היא כבעילת בחור בתולה.

כאשר ראה רבי זירא,⁵¹ שארץ ישראל ממשיכה לתת את תנובתה לנכרים, הוא תמה וגער בה, כאמור באיכה רבה (וילנא) פתיחותות, לד:

א"ר זירא: בא וראה כמה היא חצופה ארץ ישראל שעדיין עושה פירות, ולמה עושה פירות, ר' חנינא וריב"ל חד אמר על שם שמזבלין אותה, וחרינא אמר על שם שהם מהפכים בעפרה.⁵²

אך הקץ המגולה, אינו מצטמצם לנתינת פרות גרידא, כמו בשאר ארצות תבל, אלא יש בו נתינה גדולה ויפה כפי שכתב רש"י שם:

50. וראה רש"י שם פסוק לב: "והשמתי אני את הארץ — זו מדה טובה לישראל שלא ימצאו האויבים נחת רוח בארצם, שתהא שוממה מיושביה".
51. שהיה מהאזהבים הגדולים של א"י, ושנטש את רבו בבבל ועלה לארץ.
52. ראה בגמ' בכתובות קיב ע"א: "רבי יהושע בן לוי איקלע לגבלא, חזנהו להנהו קטופי דהוו קיימי כי עיגלי, אמר: עגלים בין הגפנים? אמרו ליה: קטופי נינהו, אמר: ארץ, ארץ, הכניסי פירותיך, למי את מוציאה פירותיך, לערביים הללו שעמדו עלינו בחטאתינו?"

הרב בן ציון קריגר

כשתתן ארץ ישראל פריה בעין יפה אז יקרב הקץ, ואין לך קץ
מגולה יותר.⁵³

כך גם רואה את הדברים הרמב"ם בהלכות מלכים יב, ה:
ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה, ולא קנאה
ותחרות, שהטובה תהיה מושפעת הרבה, וכל המעדנים מצויין
כעפר.

תאור זה אינו סותר את קביעתו של הרמב"ם בהל' תשובה ט, ב, שאין בין
העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד, כפי שהסביר המהר"ל
בנצח ישראל פרק נ:

לא יקשה זה מה שאמר כאן כי תוציא הארץ פרות בכל יום, כי
דבר זה לא נקרא נס שהרי היה בתחילת בריאת העולם אם לא
היה החטא. והרי לפעמים גם כן היה חידוש שהיו חטים כליות,
ואין דבר כמו זה נקרא שנוהג העולם שלא בטבע.

הקץ המגולה יהיה כמו הראשית המבורכת. הארץ תיתן את יבולה בכל כוחה
ואונה ועצי השדה יתנו פריים בכל מאודם, כפי התיאור במדרש תנחומא סוף
פרשת תצוה סימן י:

מעשה בר' יונתן בן אלעזר שהיה יושב תחת תאנה אחת, והיתה
התאנה מלאה תאנים יפות, ירד טל והיו התאנים שואבים דבש,
והיה הרוח מגבלן בעפר, באתה עז אחת והיתה מנטפת חלב
בדבש, וקרא לתלמידים ואמר להם בואו וראו דוגמא מעין
העולם הבא, וכל כך למה שהיו הקרבנות קריבין.

מעשה בסופר אחד שהיה עולה לירושלים בכל שנה ושנה, והכירו
אותו בני ירושלים שהיה גדול בתורה, אמרו לו טול לך חמשים
זהובים בכל שנה ושנה ושב לך אצלנו, אמר להם יש לי גפן אחת
והיא יפה לי מכולן, והיא עושה לי שלש דיפריאות בכל שנה, ושש
מאות חביות היא עושה בכל שנה, הראשונה היא עושה שלש
מאות, ושניה מאתים ושלישית מאה, ואני מוכר אותם בדמים
יקרים הרבה, וכל השבח הזה לירושלים, בשביל ניסוך היין שהיו
מקריבין, כיון שביטלו נמנעו כל הטובות הללו, אבל לעולם הבא
הקב"ה מחזיר את הברכות שהיתה עושה, שנאמר 'ואתם הרי

53. רש"י כנראה דייק מלשון הפסוק "ופריכם תשאו לעמי ישראל", שפרושו נתינה בעין יפה.
ראה דברי המהרש"א בהמשך שדייק מכאן שגם אילני סרק יתנו פרות.

אילנות ארץ ישראל ופירותיה

ישראל ענפיהם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא'
(יחזקאל לו, ח).

הנתינה בקץ המגולה תהיה כל כך יפה עד שגם אילני הסרק ישאו פרי כפי
שאמור היה להיות בראשית הבריאה, כדברי הגמ' בכתובות קיב ע"ב:
אמר רב חייא בר אשי אמר רב: עתידין כל אילני סרק שבארץ
ישראל שיטענו פרות, שנאמר: "כי עץ נשא פרוי תאנה וגפן נתנו
חילם" (ויאל ב, כב).

המהרש"א הבין שדברי רב הם חלק מן הקץ המגולה:

וכמו שכתב בפרק חלק אין לך קץ מגולה מזה שנאמר: "ואתם
הרי ישראל ענפיהם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל" (יחזקאל
לו, ח), דהיינו שההרים בכלל, גם אלו שאין בהם אילן מאכל רק
אילני סרק, ישאו פריים לישראל, וכדאמר הכא מהאי קרא: "כי
עץ נשא פרוי" (ויאל ב, כב). ונראה לפרש עוד דבין הכא ובין התם
משמע ליה דבאילן סרק איירי, מדכתיב בהו ישא פרי שלא
בגידול, וזה סימן לדור שבן דוד בא, ובכן במהרה בימינו אמון
סלה.

או אז נזכה לקיומה המלא של נבואת יחזקאל לו, לג-לח:

כה אמר ה' אלוקים ביום טהרי אתכם מכל עונותיכם והושבתי
את הערים ונבנו החרבות. והארץ הנשמה תעבד תחת אשר היתה
שממה לעיני כל עובר. ואמרו הארץ הלזו הנשמה היתה כגן עדן
והערים החרבות והנשמות והנהרסות בצורות ישבו. וידעו הגוים
אשר ישארו סביבותיכם כי אני ה' בניתי הנהרסות נטעתי
הנשמה אני ה' דברתי ועשיתי. כה אמר ה' אלוקים עוד זאת
אדרש לבית ישראל לעשות להם ארבה אתם כצאן אדם. כצאן
קדשים כצאן ירושלם במועדיה כן תהיינה הערים החרבות
מלאות צאן אדם וידעו כי אני ה'.

וכן נזכה במהרה להתגשמותה של נבואת עמוס ט, יג-טו:

הנה ימים באים נאם ה' ונגש חורש בקצר ודרך ענבים במשך
הזרע והטיפו ההרים עסיס וכל הגבעות תתמוגגנה. ושבתי את
שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וישבו ונטעו כרמים ושתו
את ינם ועשו גנות ואכלו את פריהם. ונטעתי על אדמתם ולא
ינתשו עוד מעל אדמתם אשר נתתי להם אמר ה' אלוקיך.

